

Stadspoorten op de Nieuwendijk

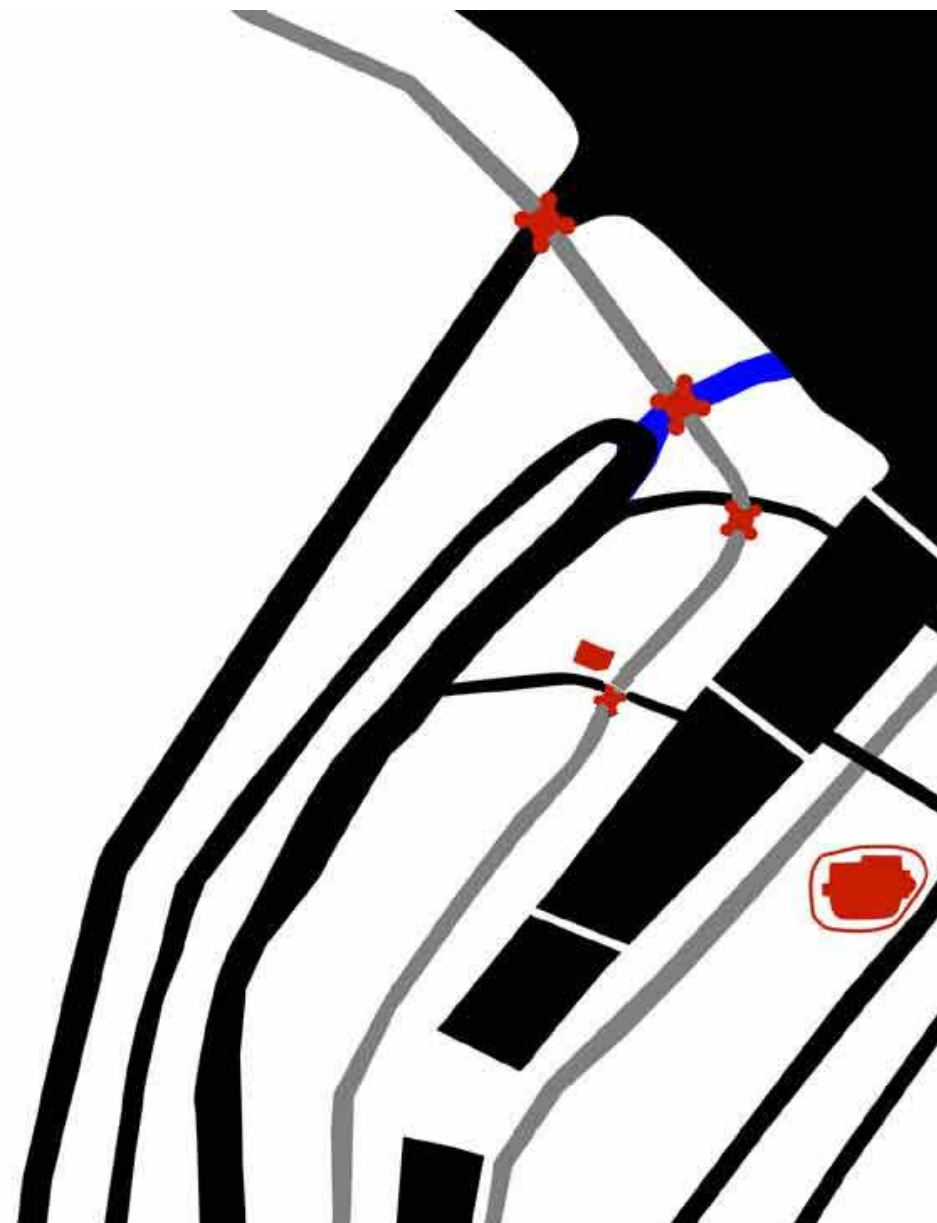
*onzekerheid over plaats en uitzien van de
vroegste poorten aan de Windmolenzijde*

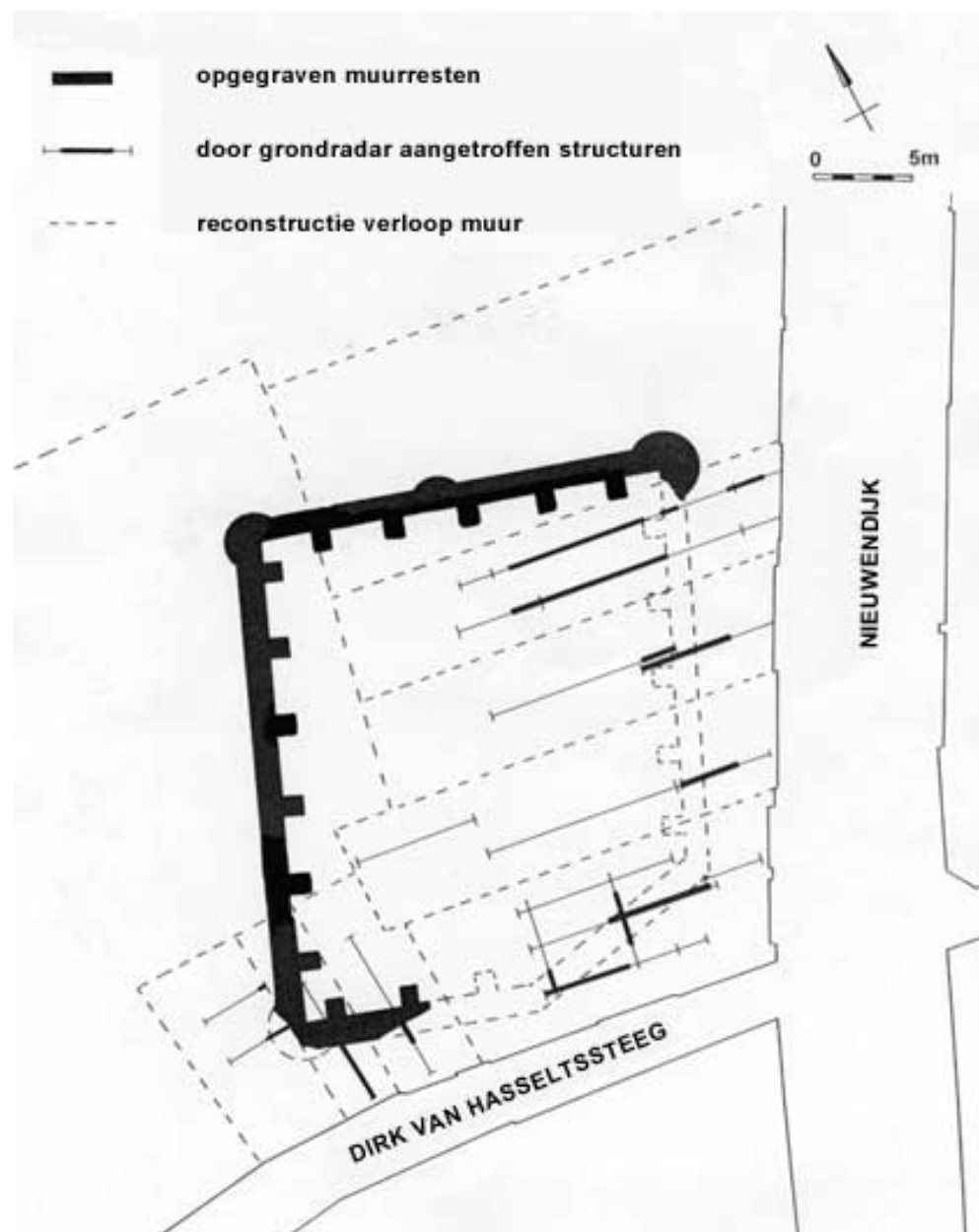
Over de stadspoorten op de Nieuwendijk bestaat veel onzekerheid. Zo veel als we over de Olofspoort aan de Oude Zijde weten, zo weinig is er bekend over de stadspoorten aan de Windmolenzijde, zoals in de middeleeuwen de noordwestelijke wijk van Amsterdam genoemd werd. Er zijn bijvoorbeeld geen afbeeldingen bekend van de Windmolenzijdepoorten en de Bindwijkerpoort (Kalverstraat) terwijl die er wel zijn van de Olofspoort. Het kantelpunt is de vervaardiging van de stadsplattegrond door Cornelis Anthonisz in 1538. De stadsgrenzen zijn dan al opgerukt naar Singel, Kloveniersburgwal en Geldersekaade met drie nieuwe hoofdboorten en een aantal secundaire. Alleen de Olofspoort komt op die kaart nog voor, alle andere zijn dan al gesloopt. Dat zou wel eens veroorzaakt kunnen zijn doordat de vroedschap, tot de bouw van het oude stadhuis, deze poort als vergaderplaats en gevangenis gebruikte waardoor hij het zo'n 100 jaar langer uithield dan de anderen.

Hier onder wil ik de vier poorten op de Nieuwendijk met u doornemen; twee Haarlemmerpoorten en twee Windmolenzijdepoorten (verder WMZ-poorten genoemd).

Op de afbeelding rechts de lokatie van de vier poorten. Links van de zuidelijkste poort op de Nieuwendijk de lokatie van de "burcht". De geleerden slaan elkaar nog net de hersens niet in, maar eens worden kunnen ze het ook niet. Toch staan een aantal bronnen ter beschikking, als je ze maar weet te interpreteren. Zodra iemand dat probeert valt de rest van de "kenners" over die persoon heen om te beweren dat die mening uit de lucht gegrepen is en elke wetenschappelijke onderbouwing ontbeert. Denk maar aan de opgra-

Boven: De locaties van de vier poorten op de Nieuwendijk, waarvan de eerste twee hypothetisch zijn. Rechts de Oude Kerk

Boven: Reconstructie plattegrond van de burcht aan de Nieuwendijk (Bron BMA)

ving vanaf 1994 van het *kasteel van Amstel* door stadsarcheoloog Baart. Jammer voor Baart had hij het inderdaad mis! Het 'kasteel' dat Baart vond bleek na dendrochronologisch onderzoek uit de periode 1280-90 te stammen. Gezien de periode en de politieke situatie die toen gold zou het een dwangburcht van de Hollandse graaf Floris V kunnen zijn, die in of even na 1280 Amstelland geconfisqueerd had ten koste van de Bisschop van Utrecht en de Heren van Amstel, die dat dan ook tot 1304 bestreden hebben. Als je dan verder filosofeert kan de burcht door de opstandige Jan I van Amstel – zoon van de na de moord op Floris V (1296) gevluchte Gijsbrecht IV – bij de inname van Amsterdam in 1304 veroverd zijn. Toen ook deze Van Amstel weggejaagd werd, betaalde de stad het gelag; de graaf van Holland – Willem III – verordende dat alle verdedigingswerken voor straf geslecht moesten worden, door de Amsterdammers zelf en binnen 14 dagen. Ze mochten ook nooit meer zonder de toestemming van de graaf herbouwd worden. Was dat ook het einde van de dwangburcht, terwijl die toch door de graaf van Holland gebouwd was? Daar komen we niet zo snel achter maar gesloopt is de burcht in deze periode wel want in stukken kort daarna komen we hem niet meer tegen. Het bouwen, graven, grenzen wijzigen, enzovoort dat hierna aan de orde komt, geschiedt inderdaad nooit zonder de toestemming van de landsheer! De stad vraagt *octrooi* aan voor een wijziging van de situatie en dat wordt al of niet verleend. Neem van mij aan dat dit gepaard ging met leges en wel in een andere orde van grootte dan we vandaag gewend zijn. Stadsrechten werden altijd duur betaald, ook de tolvrijdom van 1275. Dat was een soort herstelbetaling door Floris V voor het platbranden van de stad in de opmaat naar het inpikken van Amstelland.

In de nabijheid van de burcht weet een enkele auteur de vondst van fundering voor een houten poort of hek te melden. Ook is in de nabijheid een met veenplaggen opgeworpen wal gevonden. Hier zou dan de eerste WMZ-poort gestaan kunnen hebben en het is logisch dat dat zo is omdat in die periode ook op andere uitvalswegen een poort gestaan heeft. Bovendien kwam einde dertiende eeuw het grootste gevaar van de Kennemers in 't westen, dit i.v.m. de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Deze poort heeft dan gestaan aan de uitmonding van de verlegde Boerenwetering, noodzakelijk geworden na het leggen van de dam in de Amstel rond 1270. Er was wel een spuisluis in die dam maar elke deskundige kan vertellen dat de restcapaciteit onvoldoende geweest zal zijn en parallelle uitwateringen aan zowel de oude als de nieuwe zijde nodig waren. Die aan de nieuwe zijde maakte al of niet gebruik van de Nieuwezijds Kolk

om dan met een bocht via of naast de huidige Dirk van Hasselts- en Mandenmakerssteeg op de Amstel te lozen, ongetwijfeld weer via een spuisluis. Deze waterloop betekende voor de stad een verdedigingslinie en een poort op die plek was op z'n plaats. Bovendien begon daarachter het rechtsgebied van het ambacht Amstelland. Lees meer over de Heren van Amstel en de volgende heersers over Amsterdam in [Amstelland.pdf](#) (zie link aan einde document). Of het nu de behoefte aan meer bouwgrond was of dat de zeekering tegen het opdringerige IJ-water het noodzakelijk maakte blijft

Boven: Een "artist impression" door Ab Lagerweij, betrokken bij de opgravingen naar het "kasteel". Het geeft een indruk van de gesteldheid van de kop van de Nieuwendijk.

Links: Opgraving aan de Dirk van Hasseltssteeg in 1994-95

duister; feit is dat in 1349 de Nieuwezijds Kolk gedempt blijkt te zijn en dat in 1382 sprake is van een erf met woonhuis aan een nieuwe, noordelijker gelegen ‘zeeborgh’.

Dat duidt op de verbetering van de dijk aan het IJ, een gebeurtenis waar de ‘Straat’ op de WMZ de naam Nieuwendijk aan dankt. In 1383 is zelfs sprake van een erf aan die zeeborgh bij het “poorthuis” gelegen tussen gracht en burgwal. C.L.Verkerk bevestigt dat dit alleen om de nieuwe uitwatering via Arm- en Haringpakkerssteeg kan handelen, waarvan het bestaan bekend is. In 1397 wordt dit nog eens bevestigd als sprake is van de verplaatsing van de

Boven: Opgraving 14e-eeuwse oeverwerken Texelskade (Pr.Hendrikkade bij Haringpakkerssteeg).

Rechts: De kleinschalige opgraving naar 14e-eeuwse havenwerken aan de Martelaarsgracht

grafelijke molen (waar de Windmolenzijde zijn naam aan dankte) naar een plek meer noordwaarts, gelegen aan de “zeeborgh”, naast het poorthuis. Ten overvloede vinden we een vermelding in 1411 van het WMZ-poorthuis onder de zeeborgh, in 1418 van een poorthuis naast het “Hoofd” en in 1420 van een erf, liggende onder de zeeborgh buiten het WMZ-poorthuis. Het “Hoofd” zou duiden op een buitendijkse kade voor laden en lossen van zwaardere schepen, waarvoor het Damrak al te ondiep geworden was.

Dat houdt m.i. in dat de uitwatering verder noordwaarts verlegd is, inclusief nieuwe wal en poort. Dit is de meest omstreden poort op de Nieuwendijk; hij wordt door weinig experts “ondersteund”, zo logisch zijn bestaan ook moge lijken. Aan een afbeelding hoeven we al helemaal niet te denken. De datering van de verlegde zeedijk is ook af te lezen aan een vergunning in 1402-04 tot plempen van buitendijks land, wat in 1424 verkoopbaar land blijkt op te leveren (Amstelodamum jb 16, p.203). Lees het verslag van het

(BMA) van de opgraving aan de Martelaarsgracht waarbij resten van de zeewering, mogelijk 't Hoofd, gevonden zijn (zie link aan einde document).

Eind veertiende eeuw hebben de Amsterdammers voldoende moed gevat de zeedijk tussen de stad en het IJ te doorgraven om betere uitwatering van overtollig water mogelijk te maken. In de bres moest dan wel een solide zeesluis gebouwd worden. Scheepvaartverkeer van en naar de burgwallen, die toen al gegraven waren, zal meegespeeld hebben maar niet doorslaggevend geweest zijn. Aan de nieuwe zijde werd van de samenkomst van de Voor- en Achterburgwal een sluisolk met sluis aangelegd die via de nieuw gegraven Martelaarsgracht in het IJ uitkwam. Aan deze zijde komt over de sluis en op de dijk een nieuwe poort, de eerste Haarlem-

merpoort. De bouwdatum van het hele complex houden we op even vóór 1400. Een afbeelding van deze poort is zelfs bij de Beeldbank SAA niet bekend.

Aan de Oude Zijde werd rond 1390 van de samenkomst van Voor- en Achterburgwal een kolk met sluis door de St. Anthoniesdijk, vlak naast het Kamperhoofd aangelegd. Deze situatie is vandaag nog helemaal intact, alleen is de kolk eind zestiende eeuw verbreed.

Boven: De tweede Haarlemmerpoort aan, of liever in het Singel gebouwd en in 1601 weer afgebroken. Helemaal links de Heiligkruistoren, de basis voor de latere Haringpikkerstoren.

Links: De Oude Haarlemmersluis, vrij naar de weergave op de kaart van Corn. Anthonisz uit 1544, dus zonder de eerste Haarlemmerpoort. Die werd iets voor 1400 gebouwd en in 1506 weer afgebroken.

Omdat de zeedijk op dat moment nog steeds buiten de omwalling valt blijft de Olofspoort gehandhaafd.

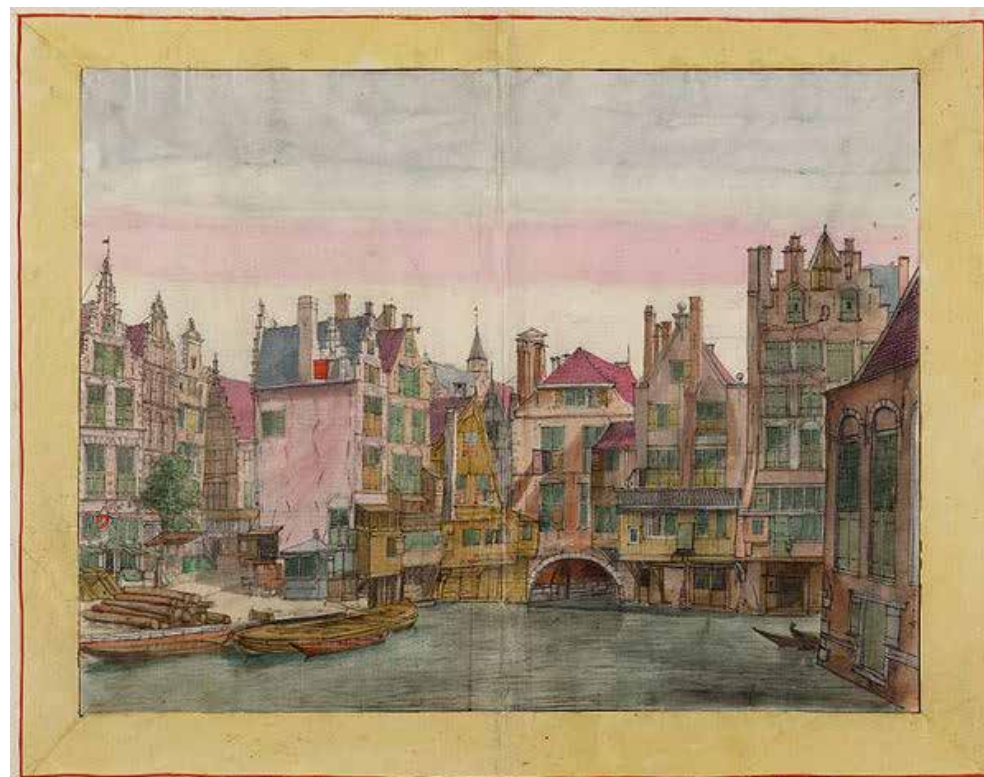
Dit waren voor het middeleeuwse Amsterdam gewaagde ondernemingen, te vergelijken met het graven van het Noordzeekanaal door de beschermende duinenrij in 1876.

In of vlak na 1425 gaat de omwalling weer knellen en besluit de stad tot een rigoureuze vergroting. Aan de oude zijde worden Geldersekaade en Kloveniersburgwal gegraven en komt er op de zeedijk een nieuwe poort, de Sint Antoniespoort. Aan de nieuwe zijde

Boven: Oude Haarlemmersluis (Jan v.d. Heyden, ± 1670). Met de demping van N.Z. Voorburgwal en Martelaarsgracht (1884) verdwenen.

Rechts: Oudezijds Kolk (J.A. Beerstraten, ±1660)

wordt het Singel gegraven en komt op de Nieuwendijk een nieuwe poort, de tweede Haarlemmerpoort. De oude poorthuizen worden niet afgebroken maar door de stad voor andere doelen gebruikt. De Olofspoort werd een gevangenis en in de Haarlemmerpoort kwam een woning, mogelijk van de sluiswachter. De oude Haarlemmerpoort werd uiteindelijk in 1506 toch afgebroken en de Olofspoort in 1618. In 1593 schoof de stadsgrens weer wat op en werd deze tweede Haarlemmerpoort in 1601 afgebroken in het kader van een verbetering aan de Haarlemmersluis, de vernieuwing van de sluisconstructie en in 1617 nog eens een verlenging zodat zeeschepen tot in het Singel konden komen.

Buiten het kader van dit verhaal, want niet op de Nieuwendijk maar op de Haarlemmerdijk, volgen nog drie Haarlemmerpoorten. In 1593, tijdens weer een stadsuitleg waarbij de Herengracht gegraven werd, komt er een derde Haarlemmerpoort op de Herenmarkt, een noodpoort tot de derde stadsuitleg gereed zou zijn. De Haarlemmerdijk is dan nog niet rechtgetrokken maar slingert zuidelijker, tot bij de Brouwersgracht.

Aan het einde van de Haarlemmerdijk, op de snijding met de Singelgracht volgt in 1615 dan de vierde Haarlemmerpoort van archi-

tect Hendrik de Keijzer. Dat was toen de Derde Uitleg gereed was. In 1837 moest deze poort door bouwvalligheid afgebroken worden en werd de Willemspoort er naast gebouwd die in 1840 werd ingewijd. Geen Amsterdammer heeft het ooit over Willemspoort, dit is gewoon de vijfde Haarlemmerpoort.

Links:

https://www.bma.amsterdam.nl/indexen/vindplaatsen/@129668/nieuwezijds_kolk/

<https://www.theobakker.net/pdf/Amstelland.pdf>

<https://www.theobakker.net/pdf/martelaarsgracht.pdf>

Links: *De Haarlemmerpoort speelde nog een rol in een der zeldzame aanslagen op Amsterdam. Deze was in 1577 door Geuzen onder leiding van kapitein Helling, om Amsterdam te dwingen de kant van Willem van Oranje te kiezen. De aanslag lukte en de invallers konden pas op de Dam tegengehouden worden, mede door de verwarring die ontstond omdat de invallers verdwaalden en de Nieuwezijds Kolk voor de Dam aanzagen. Het jaar daarop stapte de stad, mede door een effectieve blokkade van de haven, alsnog naar Oranje over.*

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam

- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Musis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder

- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A.. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996

Amsterdam-Noord

- Volewijklanden en Buikslooterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- * Industrie Buikslooterham door Wim Huissen
- * ENTOS door Wim Huissen
- * ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst
- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?

Diversen

- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum 1874 Willem III, Paul Graalman

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen. idem